
В.С. ГАВРИЛЕНКО, Н.Ю. ДРОГОБИЧ
Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна
Національної академії аграрних наук України
вул. Фрунзе, 13, смт Асканія-Нова, 75230, Україна

У ПОЄДНАННІ З ПРИРОДОЮ СПРАВА ЛЮДИНИ ЖИВЕ ВІЧНО

до 150-річчя від дня народження Ф.Е. Фальц-Фейна

28 квітня 2013 р. виповнюється 150 років від дня народження Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна — видатного громадського діяча, великого землевласника Таврійської губернії та Дніпровського повіту, успішного вівчаря і коняра, засновника природоохоронних об'єктів і територій у маєтку «Асканія-Нова», благодійника, неординарної та надзвичайно енергійної особистості. Сучасники ставилися до нього з особливою повагою, але згодом, на жаль, настав період обмови і забуття. Ще якихось сорок років тому не можна було відкрито говорити про Фрідріха Едуардовича бодай щось позитивне. Нині прийшов час збирати каміння, настала пора покути й відновлення інтересу до цієї непересічної особистості. Заповідне дитя Ф.Е. Фальц-Фейна — Біосферний заповідник «Асканія-Нова» — сьогодні з гордістю носить його ім'я.

Широко гуманний пример Ф.Э. Фальц-Фейна нас учит любить всех детей великой матери-природы, особенно тех из них, которые еще недавно свободно находили себе место на земле наравне с человеком, а теперь с трудом отстаивают свое право на существование, право, которого их не лишила сама природа, но которого способен их лишить человек.

А. Семенов-Тянь-Шанский, 1913 г.

У квітні цього року виповнюється 150 років від дня народження Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна, засновника Біосферного заповідника «Асканія-Нова» — унікального природного комплексу, що має величезну наукову й культурну цінність для всього людства.

Основу добробуту родини Фальц-Фейнів завжди становило товарне вівчарство та конярство, і Фрідріх Едуардович виявився гідним продовжувачем сімейної справи. Одержаний прибуток він уміло розподіляв,

спрямовуючи кошти не лише на розвиток господарства, а й на благоустрій поселення. У маєтку «Асканія-Нова» функціонували телеграфна та земська кінна поштова станція, поштове відділення, яке приймало всі види кореспонденції; поштово-телеграфна дорога; приватні школа й лікарня для службовців та їхніх родин, які утримував власник; працювали фельдшерський і ветеринарний пункти; кірха і православна церква (служби відправляли в одному приміщенні в різні дні); було зведено водонапірну башту, цегельний і черепицевий заводи; вітряк і паровий борошномельний млин; топчак; сало-

топний завод; застосовували різноманітну сільськогосподарську техніку, автомашини; використовували фото- й кіноапарати. Крім того, Фрідріх Едуардович, який з дитинства щиро любив природу, багато сил і коштів уклав у створення дендрологічного та зоологічного саду, вилучив із використання степову цілину і запровадив на ній першу «захисну ділянку» [1–22].

Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн народився 28 квітня (16 квітня за старим стилем) 1863 р. в Асканії-Нова. Про точну дату його народження свідчить письмова відповідь на запит управителя Херсонського відділення Державного банку (див. фото).

Його прадід із боку батька, Фрідріх Іванович Фейн, був вільним німецьким колоністом, але вже дід, Іван Іванович, і батько, Едуард Іванович Фальц-Фейни, стали російськими підданими [18]. Після смерті Фрідріха Івановича Імператор Олександр II за всепідданішою доповіддю Міністра Державного Майна 25 листопада 1864 р. всемілостиво повелів:

«Для сохранения имени умершего без потомства мужского пола Фридриха Фейна, как замечательного деятеля Новороссийского края, дозволить мужу дочери его Елизаветы, Ивану Фальцу с нисходящим потомством именоваться фамилией ФАЛЬЦ-ФЕЙН».

Після смерті чоловіка Єлизавети Фрідріхівни (бабка Ф.Е.) «определением Правительствующего Сената по Департаменту Герольдии 25 ноября 1872 г. она с нисходящим потомством возведена в потомственное почетное гражданство за беспорочное пребывание в течение 14 лет покойного ея мужа в I-ой гильдии купцов».

Батько ювіляра, Едуард Іванович (1839–1883), почесний мировий суддя Дніпровського повіту, попечитель Громовського училища, був Севастопольським 1-ї гільдії купецьким сином і потомственным почесним громадянином [18, 22]. Він мав сімох дітей — Фрідріха, Олександра, Густава, Лідію, Карла, Миколу, Володимира. Найповніший і уточнений родовід Фальц-Фейнів, за архівними даними Російської Федерації і Німеччини,

Засновник заповідника «Асканія-Нова»
Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн
(1863–1920)

Документальне підтвердження
дати народження Фрідріха Фальц-Фейна

опубліковано в повідомленнях Бориса Сергійовича Скадовського [23, 24], а також у книзі німецької дослідниці Аніти Маасс [25], яка співпрацювала з ним.

Спогади молодшого брата Володимира (який, до речі, безмежно любив і поважав Фрідріха Едуардовича, залишивши, на щастя для нащадків, книгу про його життя й улюблену справу) та сімейні фотопортрети свідчать про велику схожість первістка сім'ї Фрідріха з батьком і за зовнішністю (богатырська статура, красива велика голова), і за характером — обидва вирізнялися незламною волею, активністю, рідкісним самовладанням, добрим серцем. Хлопчик зростав дуже серйозним і норавливим, рідко усміхався.

Дід із боку матері, Готліб Кнауф, проживав у Катеринославі, займався комерцією. Він любив природу і вдома в клітках тримав дрібних співочих пташок. Коли його дочка і зять приїздили до нього в гості, то майже завжди брали з собою свого сина Фрідріха. У дідусявому домі, спостерігаючи на власні очі за чарівливими пташками, маленький хлопчик назавжди прикипів серцем до цих створінь. Йому подобалося в них усе — дивовижний спів, надзвичайної краси оперення і вільний політ. Батьки всіляко підтримували інтерес дітей до природи, дарували їм популярні, розкішно ілюстровані книги про рослини і тварин. Домашній учитель, Вільгельм Конраец (Wilhelm Conraetz), із багатої віденської родини, найнятий для навчання дітей музики, німецької та французької мов, також обожнював птахів, особливо солов'їв за їхній чудовий спів, і швидко знайшов підхід до кмітливого хлопчини.

У подарунок 11-річному Фрідріху до дня народження (за іншою версією — за успішно складених вступних іспитів до Херсонської гімназії) батько побудував першу вольєру для дрібних співочих пташок (канарейки, малинівки, чижі та ін.), площею 9 м². З цього часу колекція птахів і ссавців зоопарку постійно поповнювалася новими видами. Не дивно, що з трьох основних об'єктів Асканії-Нова (зоопарк, заповідний степ і зрощуваний дендропарк) найулюбленішим дітищем Фрідріха Едуардовича протягом усього його життя залишався все ж таки зоопарк.

Після закінчення Херсонської гімназії Фрідріх Едуардович продовжив навчання в кількох вищих навчальних закладах. Спочатку він вступив до Новоросійського університету в Одесі, а з другого семестру 1882 р. перейшов на медичний факультет Дерптського університету¹, у якому на той час викладали німецькою мовою. У зв'язку з сімейними обставинами йому довелося неодноразово переривати навчання. Уперше — через батька, який дуже рано, 25 січня 1883 р., пішов із життя, а вдруге — після смерті вітчима 31 березня 1890 р. Як найстарший син, він вирішив сам узятися за господарювання, тому з другого семестру останнього курсу залишив університет назавжди. В опитувальних офіційних анкетах у графі про освіту він зазвичай відповідав: «закінчив гімназію» або «чотири курси університету».

Ще в студентські роки Фрідріх Едуардович став членом товариств природознавців — Дерптського (1882) і Національного акліматизаційного у Франції (1888). Доречно зауважити, що час заснування зоопарку в Асканії-Нова в працях різних авторів варіює від 1874 р. до 1888 р. Останню дату пов'язують із тим, що 21 лютого 1888 р. в Парижі на засіданні Французького товариства акліматизації зачитали письмове повідомлення студента Фрідріха Фальц-Фейна про створення ним зоопарку в маєтку «Асканія-Нова». Його не тільки прийняли до згаданого товариства за успіхи в акліматизації диких ссавців і птахів, але й нагородили срібною медаллю [5]. Після публічного оголошення Фрідріха про зоопарк його невгамовний учитель В. Конраец упродовж 10 років (1890–1900) регулярно публікував у німецькому журналі «Natur und Haus» («Природа і дім») свої орнітологічні спостереження.

¹ Дерптський університет засновано в 1802 р., з 1893 р. у зв'язку з перейменуванням міста (тепер Тарту, Естонія) він дістав назву Юр'ївський, і викладати в ньому почали російською мовою.

Із 6 травня до 6 листопада 1889 р. у Парижі працювала Всесвітня виставка, на якій вітчим доручив Фрідріху представляти успіхи сімейного господарства. З Асканії-Нова Фальц-Фейни привезли зразки вовни, зерна, фотографії маєтку та інші експонати. Всі вони здобули високу оцінку організаторів Виставки, а план ботанічного саду на зрощуванні в ландшафтному стилі було відзначено золотою медаллю. Слід зауважити, що в тутешньому посушливому кліматі дикого степу в природі зростають лише два види низкорослих кущів — мигдаль степовий та карагана скіфська. Без поливу дерева і чагарники просто приречені на загибель. Таке становище вдалося виправити завдяки закладеній у 1887 р. першій артезіанській свердловині. Вдале планування площі для посадки дозволило здійснювати полив самопливом за допомогою мережі каналок. У перші десять років було висаджено 220 видів листяних і хвойних порід, не враховуючи різноманітних садових форм. Основні посадки було завершено в 1893 р., а формування узлісь — у 1909–1914 рр.

Під час проведення виставки 26-річний Фрідріх зустрівся з багатьма цікавими особами. На урочистій аудієнції, присвяченій врученню виставкових нагород, він познайомився з президентом Франції Марі Франсуа Саді Карно (Marie François Sadi Carnot); з президентом Товариства акліматизації Альбертом Жофреєм Сент-Ілером (Albert Geoffroy St. Hillare), який звернув увагу присутніх на «любов до природи, знання, енергію і необхідні кошти» молодого Фальц-Фейна; з американським мисливцем і господарем цирку Вільямом Фредеріком Коді на прізвище Буффало Білл. Крім того, під час поїздки Фрідріх відвідав європейські зоопарки в Гравеланді, Амстердамі та Роттердамі. На зворотному шляху з Парижа додому в Берліні він познайомився з директором зоосаду професором Людвігом Гекком (Ludwig Heck), з яким підтримував дружні стосунки впродовж усього життя; з відомим професором природничої історії Паулем Мачі (Paul Matschie); директором Берлін-

ського акваріуму і керівником Росітенської орнітологічної станції Отто Хайнротом (Otto Heinroth); з торговцем тваринами Карлом Гагенбеком (Karl Hagenbeck), а також із відомим дослідником природи Карлом Зоффелем (Karl Soffel) і його дружиною Ельзою. Усі вони згодом гостюватимуть в Асканії-Нова, назвуть її «раєм для тварин» і напишуть про свої враження в журналах, ілюструючи їх багатьма цікавими фотографіями зі степового життя.

Окрилений усебічним схваленням і підтримкою провідних спеціалістів, Фрідріх Едуардович почав розширювати територію зоопарку і продовжив розбудову ботанічного саду. Звичайно, йому постійно були потрібні тямущі помічники для подальшої успішної роботи в цьому напрямі. У ботанічному саду Ф.Е. Фальц-Фейна служив садівником Федосій Якович Базилевський (1877–1932). Його правою рукою з догляду та вирощування молодняку в зоосаду став простий парубок Клим Сіянка (1868–1946), який у травні 1884 р. прийшов у маєток на загальні роботи в плодовому саду, а потім безперервно впродовж 46 років (з вересня 1886 р. до 5 липня 1930 р.) працював у зоопарку. На жаль, у 1930 р. він став однією з жертв переслідувань радянськими органами службовців заповідника. Завдяки його зусиллям в Асканії-Нова вперше в Росії в 1895 р. було отримано потомство африканських страусів, у 1898 р. — нанду, в 1916 р. — ему. 1897 року за ці досягнення Імператорське Російське товариство акліматизації тварин і рослин нагородило організатора дослідів Фрідріха Фальц-Фейна срібною медаллю. За поданням Фрідріха Едуардовича старшого доглядача зоологічного саду Климентія Євдокимовича Сіянка було вдовоєно особистого звання почесного громадянина, а пізніше відзначено коштовним подарунком Його Імператорської Величності Миколи II.

У 1901 р. Фрідріх Едуардович опублікував розгорнутий список тварин зоопарку в умовах семи різних варіантів утримання: на вільному пасовиську (7 видів — зебри, коні

Пржевальського², бізони та ін., усього 19 особин); у звіринці (23 види — антилопи, олені, лами, бабаки та ін., усього 109 особин); вільно в парку (3 види — африканський страус, нанду, ему, всього 21 особина); у клітках (7 видів — орли та ін., усього 12 особин); вільно в парку з підрізаними крилами (36 видів, усього 228 особин); повністю вільно (19 видів із невідомою кількістю особин); у великій вольєрі (не більш як по дві пари, всього 55 видів). Загалом було описано утримання 30 видів ссавців (127 екземплярів) і 120 видів птахів [26]. Надалі колекція тварин постійно збільшувалася. Згодом брат Ф.Е. Фальц-Фейна Володимир Едуардович подав Каталог ссавців і птахів станом на січень 1914 р. відповідно до номенклатури того часу [6, 7]. У ньому він вказує 58 видів ссавців, що утримувались у зоопарку або мешкали в степу. Значну частину Каталогу становили 402 види птахів, у тому числі не лише акліматизовані в зоопарку, а й аборигенні, що кубляться. Тому в цьому списку гніздова орнітофауна становила 48%, перелітні види (Zugvögel) — 37,5%, рідкісні пролітні (seltene Durchvogler) — 8%, рідкісні, що розмножуються (seltene Brüter), — 2%, залітні (збилися зі звичного міграційного шляху, Irrgäste) — 4,5%.

У природно-історичному музеї, створеному в 1900 р., експонували зоологічні й археологічні колекції. Його могли відвідувати всі охочі. Музеєм опікувався Генріх Іванович Рібергер (1873–193?) — чудовий фотограф і препаратор, а з часом його незмінним помічником став син Андрій.

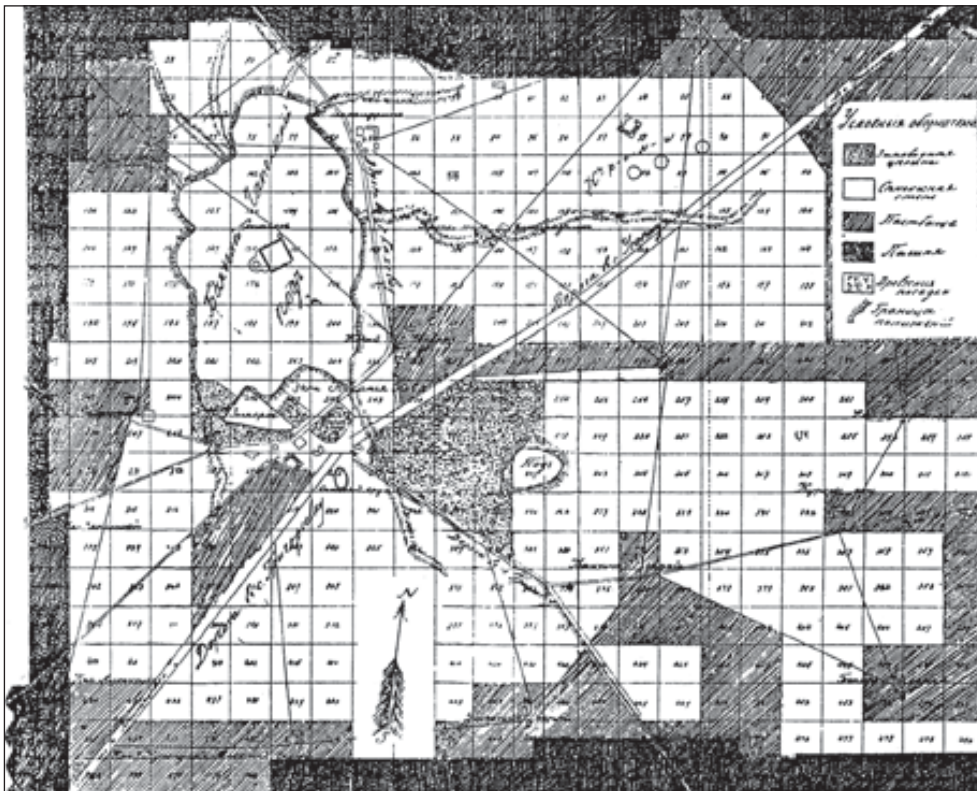
Фрідріх Едуардович постійно підтримував ділові зв'язки з багатьма талановитими людьми свого часу, які працювали в різних царинах знань. Одним із них, зокрема, був Олександр Олександрович Браунер (1857–1941). Поштовхом до знайомства О.О. Браунера і

² Згідно з таблицею букв та їхніх знакових еквівалентів, польське «gz» відповідає російському «ж», але в дореволюційній Росії польські прізвища чомусь писали неправильно, наприклад *Пржевальский* замість *Пржевальский*.

Ф.Е. Фальц-Фейна стали банківські справи, а потім у них виявилися спільні захоплення пернатими і полюванням. Уперше Олександр Олександрович відвідав Асканію-Нова в березні 1894 р., коли він ще служив у Таврійському відділенні Селянського Земельного банку. Йому було тоді 37 років, а Фрідріху Едуардовичу — 31. Праці О.О. Браунера про птахів Херсонської губернії і Криму та інших представників фауни краю становили для Ф.Е. Фальц-Фейна надзвичайний інтерес, тому Олександр Олександрович дарував їй йому зі словами «многуважаемому Фрідріху Едуардовичу». Вони часто обмінювалися інформацією з різних питань зоології, у багатьох статтях О.О. Браунера є конкретні посилання на фауністичний матеріал з Асканії-Нова. Щиро поважаючи Фрідріха Едуардовича, О.О. Браунер зробив йому незвичайний подарунок до 50-річного ювілею: «*выделяю днепровского тушканчика в особый западный подвид, который считаю долгом назвать именем Фридриха Эдуардовича Фальц-Фейна, основателя и устроителя знаменитого сада Фальц-Фейна в Аскании-Новой Днепровского уезда, хранителя нашей ковыльной степи и степной фауны, именно, Dipus telum Falz-Feinii*» (за сучасною номенклатурою кандибка пустельний *Stylodipus telum* Licht).

Після революції 1917 р. Асканію-Нова націоналізували, організувавши при Заповіднику Науково-степову станцію. Олександр Олександрович погодився стати керівником її зоологічного відділу і з весни 1923 р. був зарахований до штату. Він зібрав і опрацював великий матеріал про коня Пржевальського, але не встиг його опублікувати. Завдяки зусиллям московської дослідниці Н.М. Спаської ця унікальна робота все ж таки вийшла друком у 2006 р.

У 1896 р. у Санкт-Петербурзі 33-річний Фрідріх Едуардович познайомився зі своїм однолітком Петром Кузьмичем Козловим (1863–1935), успішним дослідником природи Центральної Азії. З огляду на сумну історію зникнення тарпана в причорноморських степах у 1876 р. Ф.Е. Фальц-Фейн хотів мати у своєму зоопарку коня Пржевальського для

Картограмма заповідного степу Фальц-Фейна за К. Залеським, 1915 р.

збереження його як виду і розведення [27]. Йому вкрай була потрібна порада П.К. Козлова щодо організації експедиції в Джунгарію для відлову коней цього виду. «Живой, энергичный, любящий и понимающий природу Фальц-Фейн произвел на меня прекрасное впечатление, и я охотно пошел навстречу его предприятию», — писав П.К. Козлов. Три роки поспіль (1897–1899) споряджав Ф.Е. Фальц-Фейн експедиції до західної Монголії, витративши на це понад 10 тис. рублів. Перша експедиція виявилася невдалою. Тільки за складеним ним самим планом відлову і догляду за дикими кіньми їх удалося доправити до Асканії-Нова. Академік В.В. Залеський (1847–1918) зазначав, що «Ф.Э. Фальц-Фейн, известный своими акклиматизационными трудами на юге России, был первым, кому удалось, благодаря его настойчивости, добыть пять кобыл лошади Пржевальского в 1899 г.». Жеребчик зоопарку Фрідріха Едуардовича подару-

вав цар, і після цього тут почали отримувати приплід коней Пржевальського. Таким чином було врятовано останній на планеті дикий вид коней.

У травні 1913 р. Петро Кузьмич і його дружина Єлизавета Володимирівна Козлови вперше на власні очі побачили Асканію-Нова. У післяреволюційні часи їм довелося захищати її від повного спустошення, вони обоє залишили про це свої спогади.

Знайомство і співробітництво з Йосипом Конрадовичем Пачоським (1864–1942), видатним ботаніком і зоологом, завідувачем Природно-історичного музею в Херсоні (1897–1920), активізувало вивчення флори й рослинності заповідної та господарчої цілини і виявилось дуже плідним.

У радянські часи Фрідріху Едуардовичу завуальовано приписували неспроможність прийняття важливих рішень у галузі охорони природи. Про таке ставлення яскраво

свідчить той факт, що до 100-річчя від дня народження Й.К. Пачоського одеські вчені, зоолог І.І. Пузанов та ботанік Т.М. Гольд, опублікували роботу «Выдающийся натуралист И.К. Пачоский». У першій главі Т.М. Гольд написала:

«Необходимо подчеркнуть, что И.К. Пачоский был одним из инициаторов охраны естественного комплекса степей. По его совету Фальц-Фейн в 1898 г. оставил нетронутыми два участка целинной степи площадью 500 и 100 десятин и еще два участка — в имени Елизаветфельд (Мелитопольского уезда) площадью 10 и 15 десятин».

Цю хибну думку з року в рік переписували з однієї роботи в іншу, незважаючи на те, що вона зовсім не відповідає дійсності, проте вказує на погане знання праць ученого. Сам Йосип Конрадович, уперше відвідавши заповідний степ в Асканії-Нова 8 квітня 1902 р. [1], два роки потому написав:

«Большой любитель природы Ф.Э. Фальц-Фейн давно задался целью сохранить участок целинной ковыльной степи в ее первобытной неприкосновенности. С этой целью им был изъят из какого бы то ни было хозяйственного пользования участок около 1000 десятин никогда не паханой степи близ экономии Аскания-Нова, называемый «Кролики» вследствие того, что в одно время там были пущены дикие кролики, которые впоследствии в один неблагоприятный год пропали. Участок этот, как оказалось впоследствии, был выбран крайне неудачно. Дело в том, что раньше там пролегал солевозный тракт шириною, если не ошибаюсь, в две версты, или около этого... Не смотря на свыше как 10-летнее пребывание в защите без всякой эксплуатации, участок этот в типичную степь не превратился, почему был, в конце концов, приобщен к пастбищам (следы старых дорог заметны и сейчас), а для защитного участка было отведено около 500 десятин у самой экономии. Новый участок оказался очень для этого подходящим и теперь представляет типичную ковыльную степь, покрытую столь роскошною растительностью, что подобной нигде на юге России (по равнине) мне не приходилось до сих пор видеть».

У подальшому Й.К. Пачоський досліджував степ у різні сезони впродовж багатьох років [10–12]. Із праць В. Фальц-Фейна,

К. Залеського і самого Й. Пачоського відомо, що справу зі збереження степу Фрідріх Фальц-Фейн розпочав у 1883 р., обгородивши 8 десятин степової площі для охорони місцевої фауни і завізши туди бабаків. Це була перша спроба охорони дикого степу не лише в Росії, а й у світі, адже перший заповідник в американських преріях з'явився тільки в 1903 р. Незадоволений першою маленькою ділянкою, Фрідріх Едуардович у 1888 р. вилучив із господарського використання вже 1000 десятин цілини в урочищі Кролики, які через 10 років забракував через поганий стан рослинності. Фактично лише з третьої спроби в 1898 р. Ф.Е. Фальц-Фейн, враховуючи ландшафтні позиції, остаточно визначився з місцем для свого «захисного степу». На цій ділянці, площею 520 га, було представлено повний екологічний ряд (вододіл — схил — під). Нині вона відома під назвою «Стара». Отже, усі ділянки для охорони було виділено задовго до появи Й.К. Пачоського в Херсоні восени 1897 р., коли його запросили на посаду губерньського ентомолога.

У перший приїзд Йосипа Конрадовича Фрідріх Едуардович, відклавши всі свої справи протягом тижня, знайомив гостя з асканійською цілиною, різними типами приморської степової смуги Дніпровського повіту. Під час мандрівки виявилось, що в них є багато спільних інтересів — любов до наукової літератури, природи й орнітології, захоплення полюванням. Поступово між Й.К. Пачоським і Ф.Е. Фальц-Фейном закріпилися міцні дружні стосунки. Йосип Конрадович любив працювати в асканійському степу; тут на нього чекали і завжди були йому раді [11]. Саме в Асканії-Нова було зібрано матеріали для найяскравіших ботанічних робіт Й.К. Пачоського про флору південноукраїнських степів і вплив на неї зоогенного фактора.

Й.К. Пачоський був переконаний, що закони динаміки рослинного покриву, біології та екології окремих видів слід постійно і впродовж тривалого часу вивчати на спеціальних ботанічних станціях. У 1910 р. він

розробив обґрунтовану програму діяльності такої станції, рекомендувавши взяти за основу заповідний степ у маєтку Ф.Е. Фальц-Фейна Асканія-Нова як найтипівіший за рельєфом і корінною рослинністю. На жаль, цю ідею вдалося реалізувати вже після смерті Фрідріха Едуардовича, коли було організовано Науково-степову станцію (1921). Завідувачем її ботанічного відділу став Йосип Конрадович, залишаючись на цій посаді аж до свого від'їзду в Польщу в 1923 р.

Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн, безперечно, входив до числа світових авторитетів із багатьох питань сільськогосподарської практики. Учений-тваринник Ілля Іванович Іванов (1870–1932), одержимий новаторською ідеєю штучного запліднення тварин і міжвидовою гібридизацією свійських тварин із дикими видами, ніяк не міг знайти базу для практичного випробовування, оскільки на той час перше вважали шкідливим через протиприродність, а друге — непередбачуваним процесом. І.І. Іванов у 1904 р. наважився звернутися з листом до Фрідріха Едуардовича, і той надав йому можливість проведення дослідів у зоопарку. Заручившись підтримкою Ф.Е. Фальц-Фейна, Ілля Іванович звернувся до Управління ветеринарної служби Міністерства внутрішніх справ Росії з клопотанням про створення при фізіологічному відділенні спеціальної експериментальної лабораторії. Таким чином, в Асканії-Нова в 1910 р. відкрили першу в країні Зоотехнічну дослідну станцію, яку до 1917 р. очолював І.І. Іванов. Результатом його досліджень став один зі світових пріоритетів — розроблення методики штучного запліднення свійських тварин, що згодом набула широкого застосування в зоотехнії, а також методики гібридизації ссавців і птахів.

Попередні покоління роду Фальц-Фейнів прекрасно знали, що в сухих степах Причорномор'я найприбутковішою галуззю є вівчарство [9]. Тут, на широких степових просторах, можна було утримувати отари на підніжному кормі з ранньої весни до пізньої осені, і лише в коротку зимову пору було потрібне сіно. Однак належало стежити за ста-

ном численного поголів'я, постійно здійснюючи регулярні бонітування й ветеринарний нагляд. Для цього на роботу в маєток наймали найкращих спеціалістів, високо оплачуючи їхню працю. Аналогічно вчиняв і Фрідріх Едуардович. Якось він запросив 35-річного Михайла Федоровича Іванова (1871–1935), який викладав у Харківському ветеринарному інституті. Йому сподобалася робота, і протягом 1906–1917 рр., уже будучи професором, він бонітував отари, а в 1916 р. під його керівництвом удалося навіть відкрити в Асканії-Нова Дослідну станцію вівчарства, і лише подальші революційні події перервали ці починання.

Революція і громадянська війна за кілька років призвели до занепаду й руйнації відомого культурного маєтку. У грудні 1917 р. Фрідріх Едуардович переніс інсульт, потім чергове випробовування — арешт і Бутирська тюрма. Тільки наприкінці літа 1918 р. він зміг виїхати до Берліна. Здоров'я його було остаточно підірване. Він розпочав лікування в санаторії професора Даппера в Бад-Кіссінгені й там 2 серпня 1920 р. пішов із життя від серцевого нападу. Поховали його на відомому цвинтарі «12 апостолів» у Берліні.

На честь Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна названо цілу низку рослин і тварин, зокрема вероніку (*Veronica spicata* var. *falz-feinii*, Tuszon, 1912), гвоздику (*Dianthus guttatus* var. *falz-feinii*, Paczowski, 1912), кандибку (*Scirtopoda telum* subsp. *falz-feinii*, Brauner, 1913), хом'ячка (*Cricetulus migratorius* f. *falz-feinii*, Matschie, 1918), кабана (*Sus scrofa* f. *falz-feinii*, Matschie, 1918), мишака (*Sylvaeamus arianus* *falz-feinii*, Mezhzherin et Zagorodnjuk, 1989).

Із маєтностей Фальц-Фейнів фактично збереглася тільки Асканія-Нова, де продовжують їхні справи й традиції. Глибоке розуміння природних процесів і невтомна енергія, спрямована на створення природоохоронних об'єктів, «першого степового еколога», як називав Фрідріха Едуардовича професор Г.О. Кожевников, пройшли через війни й революції, терор та приниження і знайшли своє продовження в сучасному

Біосферному заповіднику «Асканія-Нова». Ми з гордістю можемо стверджувати, що за своїми поглядами Фрідріх Фальц-Фейн майже на 75 років випередив сучасників у системі невиснажливого господарювання та створенні моделі біосферного заповідника. Адже ще 1898 р. в Асканії-Нова функціонувала повноцінна структура: заповідна ділянка, навколо неї пасовища й сінокоси, а потім уже оранка. Сафари-парки, перший із яких було засновано в Асканії-Нова ще до початку ХХ ст., з'явилися у світі лише в другій його половині, а зрощуваний дендрологічний парк і дотепер залишається єдиним на півдні степової зони України, являючи собою справжню степову оазу.

Через довгі 73 роки справедливість все ж таки перемогла: Кабінет Міністрів України Постановою від 2 квітня 1994 р. № 185 присвоїв Біосферному заповіднику «Асканія-Нова» ім'я його істинного фундатора — Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Пачоский И.К.* Очерк растительности Днепровского уезда Таврической губернии // Записки Новороссийского об-ва естествоисп. — 1904. — Т. 26. — С. 1–153.
2. *Иванов М.Ф.* Акклиматизационный зоологический сад Ф.Э. Фальц-Фейна в Аскании-Нова Таврической губернии // Естествознание и география. — 1911. — № 3. Перепечатка в *Иванов М.Ф.* Полн. собр. соч. — М., 1963. — Т. 2. — С. 177–191.
3. *Козлов П.К.* Правда о дикой лошади Пржевальского (*Equus Przewalskii*) // Новое время. — 1913. — 21 июля. То же в *Землеведение*. — 1913. — Кн. 3. — С. 69–73.
4. *Залесский К.* Заповедная степь Фальц-Фейна в Аскании-Нова // Бюл. Харьков. об-ва любителей природы. — 1915. — № 5. — С. 15–32.
5. *Козлова Е.В.* Аскания-Нова. Зоопарк в южно-русских степях. — Петроград, 1923. — 136 с.
6. *Woldemar v. Falz-Fein.* Askania Nova. — Neudamm: J. Neumann, 1930. — 323 p.
7. *Фальц-Фейн В.* Аскания-Нова. — К.: Аграрна наука, 1997. — 347 с.
8. *Гавриленко В.С., Дрогобыч Н.Е.* Волшебник из Аскании-Нова. — Одесса, 1994. — 4 с.
9. *Гавриленко В.С., Дрогобыч Н.Ю., Полищук І.К.* До історії природокористування території природного ядра Біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна // Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження: матер. міжнар. наук. конф. (18–22 вересня 2007, Асканія-Нова). — С. 23–26.
10. *Дрогобыч Н.Е.* Вклад И.К. Пачоского в развитие заповедного дела в Аскании-Нова // Пачоский и современность: тез. докл. I науч. чтений памяти И.К. Пачоского. — Херсон, 1989. — С. 17–18.
11. *Дрогобыч Н.Ю.* Першопроходці (про Ф.Е. Фальц-Фейна та Й.К. Пачоського) // Наддніпрянська правда. — 1994. — № 103. — С. 4.
12. *Дрогобыч Н.Ю.* До історії природоохоронної діяльності Ф.Е. Фальц-Фейна та Й.К. Пачоського в заповідному степу Асканії-Нова // Зб. тез II наук. читань пам'яті Й.К. Пачоського. — Херсон, 1994. — С. 21–24.
13. *Дрогобыч Н.Е.* Фридрих Эдуардович Фальц-Фейн. Краткая справка // Аскания-Нова. — К.: Аграрная наука, 1997. — С. 232–235.
14. *Дрогобыч Н.Е.* Франц Тецманн — первый исследователь асканийской степи // Актуальні питання збереження і відновлення степових екосистем: матер. міжнар. наук. конф. (21–23 травня 1998, Асканія-Нова). — С. 113–116.
15. *Drohobych N.Ye., Havrylenko V.S.* Friedrich von Falz-Fein — the founder of the Askania Nova reserve // Вісті Біосфер. заповід. Асканія-Нова ім. Ф.Е. Фальц-Фейна. — 1998. — С. 120–122.
16. *Дрогобыч Н.Ю., Гавриленко В.С.* Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн // Жива Україна. — 1998. — № 6. — С. 5.
17. *Дрогобыч Н.Е.* О книге Владимира Фальц-Фейна «Аскания-Нова» (рецензия) // Вісн. Харківського аграрного університету. — 2002. — № 1. — С. 136–140.
18. *Дрогобыч Н.Е.* О происхождении основателя природоохранных учреждений Аскании-Нова (к 140-летию со дня рождения Ф.Э. Фальц-Фейна) // Фальцфейнівські читання: матер. міжнар. наук. конф. — Херсон, 2003. — С. 92–94.
19. *Дрогобыч Н.Е.* Охрана природы степи и Фридрих Фальц-Фейн // Степной бюллетень. — 2003. — № 14. — С. 52–53.
20. *Дрогобыч Н.Е.* О книге Владимира Фальц-Фейна «Аскания-Нова» // Київський географічний щорічник. — 2005. — Вип. 4. — С. 143–160.
21. *Дрогобыч Н.Е.* Асканийские эпизоды жизни А.А. Браунера // Известия Музейного фонда им. А.А. Браунера. — 2007. — Т. 4, № 4. — С. 1–2.
22. *Дрогобыч Н.Е.* Фридрих Эдуардович Фальц-Фейн (1863–1920). — Аскания-Нова, 2009.
23. *Скадовский Б.С.* Генеалогическое древо Фальц-Фейнов // Фальцфейнівські читання: матер. міжнар. наук. конф. — Херсон, 2005. — Т. 2. — С. 140–141.

24. *Скадовский Б.С.* Генеалогическое древо Фальц-Фейнов // Вісті Біосфер. заповід. Асканія-Нова. — 2005. — Т. 7. — С. 148–152.
25. *Maass A.* Man glaubt, in einem Manchen zu sein... Zum ekonomischen Aufstieg und zur soziokulturellen Integrazion der sächsischen Familie Falz-Fein in Russland 1807–1914. — Dresden: Thelem, 2004. — 138 S.
26. *Falz-Fein Fr.* Der Tarpan oder das zentral-asiatische Wildpferd (Equus Przewalskii Poljak) // Natur und Haus. — 1901. — Bd. IX, Heft 9. — S. 301–304.
27. *Falz-Fein Fr.* Mitteilungen aus meinem Tierpark // Natur und Haus. — 1901. — Bd. IX, Heft 11. — S. 373–379.

В.С. Гавриленко, Н.Е. Дрогобыч

Биосферный заповедник «Аскания-Нова»
им. Ф.Э. Фальц-Фейна

Национальной академии аграрных наук Украины
ул. Фрунзе, 13, пгт Аскания-Нова, 75230, Украина

В СОЧЕТАНИИ С ПРИРОДОЙ
ДЕЛО ЧЕЛОВЕКА ЖИВЕТ ВЕЧНО

к 150-летию со дня рождения Ф.Э. Фальц-Фейна

28 апреля 2013 г. исполняется 150 лет со дня рождения Фридриха Эдуардовича Фальц-Фейна — видного общественного деятеля, крупного землевладельца Таврической губернии и Днепровского уезда, успешного овцевода и коневода, основателя природоохранных объектов и территорий в имении «Аскания-Нова», благотворителя, неординарной и весьма энергичной личности. Современники относились к нему с боль-

шим уважением, но впоследствии наступил период клеветы и забвения. Еще каких-то сорок лет назад нельзя было открыто говорить о Фридрихе Эдуардовиче в положительном контексте. Сейчас пришло время собирать камни, наступила пора покаяния и возобновления интереса к этому незаурядному человеку. Заповедное детище Ф.Э. Фальц-Фейна — Биосферный заповедник «Аскания-Нова» — сегодня с гордостью носит его имя.

V.S. Gavrilenko, N.Yu. Drogobych

Falz-Fein Biosphere Reserve «Askania Nova»
of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine
13 Frunze St., Askania Nova, 75230, Ukraine

UNITED WITH NATURE
HUMAN CAUSE WILL LIVE FOREVER
to the 150th anniversary of F.E. Falz-Fein

April 28, 2013 marks the 150th anniversary of Friedrich Eduardovich Falz-Fein — a prominent public figure, a large landowner in Taurian province and Dnieper district, successful sheep farmer and horse breeder, the founder of the environmental protection facilities and areas in the estate Askania Nova, philanthropist, remarkable and very energetic personality. Contemporaries regarded him with great respect, but subsequently entered a period of slander and oblivion. Even forty years ago, it was impossible to speak openly about Falz-Fein in a positive context. Now it is a time to gather stones, a time for repentance and revival of interest to this outstanding man. Warren child of Falz-Fein — Biosphere Reserve «Askania Nova» — today proudly bears his name.